

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2019.52.121>
 УДК 330.8:336.11(477)
 JEL: N 10, P 43, E 52

Вербова О.С., доктор економічних наук, доцент,
 професор кафедри менеджменту
 ЛПІДУ НАДУ при Президентіві України
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9584-629x>
 e-mail: o.s.verbova@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ПОЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті досліджено інституційні особливості розвитку національного господарства західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини. Окреслено актуальність національної традиції господарської самореалізації й самоідентифікації в умовах сучасної України. Наголошено на складному процесі пошуку шляхів стимулювання розвитку національної ринкової економіки, що вимагає формування нового господарського менталітету українців, вихованих на цінностях національної традиції економічної самоідентифікації.

Розкрито суть модернізаційних змін інституційного поля із входженням Галичини, Буковини й Закарпаття до складу Австрійської імперії наприкінці XVIII ст. Зокрема, проаналізовано реформи судочинства імператриці Марії-Терезії впродовж 1768–1776 рр., що призвели до змін насамперед у сфері формальних правил гри. Виявлено інституційні зміни у фінансній сфері, що стали важливими для розвитку ринку. Визначено особливий вплив на інституційне становище українства законів Йосифа II, що вперше закріплювали за селянином статус суб'єкта права. Доведено значення патенту Йосифа II від 5 квітня 1782 р., яким було відмінено кріпацтво як особисту залежність селян від поміщиків, та Урбаріального патенту від 10 лютого 1789 р. про скасування панщини та заміни її грошовим чиншом. Обґрунтовано роль йосифінських селянських реформ у формуванні нового інституційного поля національної ідентичності, соціального капіталу, господарської самоорганізації. Встановлено, що декрети Йосифа II (1780–1787 рр.) про запрова-

дження громадських шпихлірів створювали ґрунт для формування протогоромадянського суспільства.

Охарактеризовано події «весни народів» та скасування панщини 1848 р., що стали важливим етапом інституційного дозрівання підґрунтя національного господарського руху. Акцентовано увагу на модернізаційному значенні закону 7 вересня 1848 року про ліквідацію особистої залежності селян від колишніх власників та надання їм прав громадян держави. Висвітлено процес формування заможних селян за рахунок парцеляції поміщицького землеволодіння, власники яких не були здатні належно господарювати в ринкових умовах. Сформульовано висновок щодо значення національної традиції господарської самоідентифікації українців в умовах Австро-Угорської імперії для сучасної стратегії економічного розвитку Української держави.

Ключові слова: інституційне поле, економічна самоідентифікація, національна господарська традиція, реформи Марії-Терезії, йосифінські реформи, реформа 1848 р., протогоромадянське суспільство.

Verbova O.

FORMATION OF THE INSTITUTIONAL FIELD OF ECONOMIC SELF-IDENTIFICATION OF UKRAINIANS UNDER AUSTRIA-HUNGARY EMPIRE

The article explores the institutional conditions of the development of the national household in the West Ukrainian land as part of Austria-Hungary. Outlined the actuality of the national tradition of economic self-realization and self-identification in the crisis conditions of modern Ukraine. Pointed out the complex process of searching of the ways of stimulating the development of a modern national market economy that is required to create forming a new economic mentality of Ukrainians, educated on the values of the national tradition of economic self-identification.

The essence of the modernization changes of the institutional field with the entry of Galicia, Bukovina and Transcarpathia into the Austrian Empire at the end of the eighteenth century is revealed. In particular, the judicial reforms of Empress Maria Theresa during 1768–1776 were analyzed, which led to changes primarily in the field of formal rules of the game. The institutional changes in the fiscal sphere that became important for market development are revealed. The influence of the laws of Joseph II, which for the first time affirmed the status of a subject

of law for the peasant, was substantiated. The significance of the Patent of Joseph II of April 5, 1782, which abolished serfdom as a personal dependence of the peasants on the landowners, was proved, as well as that of the Urban Patent of February 10, 1789, on the abolition of the serfdom and its replacement by money tax. The role of the Josephine peasant reforms in the formation of a new institutional field of national identity, social capital, and economic self-organization is substantiated. It is established that the decrees of Joseph II (1780–1787) on the introduction of public spies created the ground for the formation of proto-civil society.

The events of the «spring of peoples» and the abolition of the corncornice in 1848 were characterized, which became an important stage of the institutional maturation of the basis of the national economic movement. Attention is given to the significance of the law modernization of September 7, 1848 on the elimination of the personal dependence of peasants on the former owners and granting them the rights of citizens. The author covers the formation of wealthy peasants at the expense of the parceling of the landownership, whose owners were not able to properly manage in market conditions. The conclusion is formulated about the importance of the national tradition of economic self-identification of Ukrainians in the conditions of the Austro-Hungarian Empire for the modern strategy of economic development of the Ukrainian state.

Keywords: *institutional field, economic self-identification, national economic tradition, reforms of Mariya-Teresiya, Joseph's reforms, afore civil society.*

В умовах кризових явищ в сучасній Українській державі, які не тільки спричинили гальмування темпів економічного розвитку, але й несуть у собі нові шанси для самореалізації й самоідентифікації, відродження національної господарської традиції має особливу актуальність. У контексті пошуку шляхів стимулювання розвитку національної ринкової економіки принципово важливим є творення нового господарського менталітету, який визначає сутність якісно нових європейських інституцій, тобто правил гри. Власне складний процес самоідентифікації інституційної матриці українського суспільства вимагає формування нової генерації економічної еліти, вихованої на цінностях національної господарської традиції.

Феномен формування інституційного поля господарської самоідентифікації українців в умовах Австро-Угорської імперії є одним із найцінніших надбань історичної традиції розбудови підва-

лин національної моделі ринкових відносин та широкого спектру національних асоціацій, які заклали основи протогомадянського суспільства. Саме завдяки інституціям громадянського суспільства став можливим феномен економічної самоорганізації та утвердження українцями своєї неформальної автономності щодо чужоземних державних інституцій.

Відсутність національної традиції господарювання в умовах ринку є вагомою причиною сучасних інституційних деформацій та пробуксовування реформ в українській економіці. Власне ця проблематика спонукає вчених-економістів до вивчення історичних джерел розвитку національного господарства в ринкових умовах. Насамперед варто відзначити ґрунтовні дослідження національної традиції становлення та еволюції ринкового господарства відомими українськими науковцями: Ларисою Горкіною [1], Степаном Злупком [2], Петром Леоненком [3], Вікторією Небрат [4–5], Наталією Супрун [6], Валентиною Фещенко [7].

Однак, з'ясування доцільності та актуальності модерного осмислення цієї важливої складової національного досвіду вимагає докладніше зупинитися на найважливіших змінах інституційного поля господарської самоідентифікації наприкінці XVIII – на початку ХХ ст.

Метою статті є дослідження інституційного поля економічної самоідентифікації українців в умовах Австро-Угорської імперії та оцінка значення національного досвіду для сучасної української економіки, що переживає етап ринкових трансформацій.

Виразні модернізаційні зміни інституційного поля (формальних і неформальних правил гри) було започатковано із входженням Галичини, Буковини й Закарпаття наприкінці XVIII ст. до складу Австрійської імперії. У складі імперії опинилися понад 70 тис. кв. км етнічних українських земель, на яких проживало 2,4 млн українців [8, с. 19–20]. Підневільне становище та наявність значних архаїчних рудиментів аграрної цивілізації спричинилися до того, що Галичина, Буковина і Закарпаття були відсталими регіонами монархії, де у соціальному ландшафті домінували українське селянство та чужоземна шляхта. Українці втратили власну еліту та мали дуже незначний прошарок урбанізованого населення, тому доступ до політичної влади та вплив на неї був вкрай обмеженим. Серед етнічних українців окрему соціальну групу становили греко-католицькі священики, що за матеріальним рівнем незначно вирізнялися поміж селянського загалу.

Гальмом соціально-економічного розвитку українства краю на зламі XVIII–XIX століть була панщина. Так, у карпатському регіоні на одне селянське господарство припадав 201 день панщини, у підгір'ї Карпат – 211, а у рівнинних регіонах – 268 днів. На гектар селянської (рустикальної) землі у підгір'ї припадало 20 днів панщини річно, у двох інших районах – по 32 дні [8, с. 19–20].

Перехід західноукраїнських земель до складу Австрії збігся у часі із Терезіансько-Йосифінськими реформами. Зміна інституційного ландшафту імперії (насамперед у сфері формальних правил гри) була спричинена реформами судочинства імператриці Марії-Терезії (1740–1780). Впродовж 1768–1776 рр. було затверджено новий кримінальний та цивільний кодекси, всі судові функції перейшли в руки держави, заборонено судові катування та обмежено застосування смертної кари. Важливими для розвитку ринку стали інституційні зміни у фіскальній сфері. Для збільшення фіскальних надходжень та наповнення державної скарбниці Марія Терезія підписала закон про загальний податок на прибуток, від якого не звільнялись навіть дворяни і духовенство та покладено кінець становим привілеям. Податками обкладалися не лише селяни, як було у Речі Посполитій, а й панські маєтки, що сплачували на середину XIX ст. близько трьох мільйонів рейнських гульденів у рік [8, с. 19]. Проведено загальний перепис населення, запроваджено статистичний облік земель, худоби та іншого рухомого і нерухомого майна. В 1775 р. було скасовано численні внутрішні податкові мита, тоді як відповідні платежі в зовнішній торгівлі навпаки було підвищено. Це є підтвердженням протекціоністського курсу в економічній політиці австрійського уряду, який встановлював високі акцизні збори на іноземні промислові вироби і низькі – на імпортовану сировину. Марія Терезія заборонила вивіз деяких видів промислової сировини, використання якої мало велике значення. Процесам індустріалізації мали б сприяти податкові канікули терміном до 10 років для новостворених промислових приватних підприємств. Як найвища установа політичного та фінансового управління в австрійських провінціях був створений т. зв. «Directorium in publicis et cameralibus». Судова справа була відокремлена від адміністрації шляхом формування Верховного управління юстиції [8, с. 19–20; 9, с. 259].

Продовженням модернізаційних реформ стала політика «йосифінізму» (Йосиф II, співправитель імперії з 1765 р. та імпера-

тор з 1780 по 1790 рр.). Особливий вплив на інституційне становище українства справили австрійські закони, що вперше закріплювали за селянином статус суб'єкта права. У 1781 р. Йосиф II скасував кріпацтво в Австрії і Чехії, а 5 квітня 1782 р. опубліковано окремий патент для Галичини, яким було відмінено кріпацтво як персональну залежність селян від дідичів та регламентовано феодалні повинності. Згідно із цими правовими актами, селяни отримували право вільного шлюбу, зміни роду занять і право залишати землю, якщо знаходили собі заміну, права спадщини та навчати дітей грамоти у школах або міського ремесла. Патент від 16 червня 1786 р. обмежив панщину до трьох днів на тиждень. За імператорським декретом від 24 лютого 1787 р. домініальні (поміщицькі) земельні наділи у селянському користуванні станом на 1 листопада 1786 р. були визнані рустикальними й передані у спадкове селянське користування, а поміщикам заборонено самовільно розпоряджатися ними. Громадські землі (пасовища, ліси, стави, ріки) переходили у сервітутне користування. Громадам надавалося право самоврядування, а селянам – право скаржитися державним інституціям на поміщиків, а також вільно продавати продукти свого виробництва. Унормуванню земельних відносин сприяло формування першого земельного кадастру – Йосифінської метрики. Правове поле обмежувало приєднання рустикальних земель до домініальних складною системою адміністративних процедур [8, с. 19]. Водночас, за твердженням І. Витановича, впродовж 1787–1834 рр. поміщикам-дідичам вдалося прилучити до фільварків понад 1 млн моргів рустикальної (селянської) землі. Безупинно тривало подрібнення селянських господарств: до середини XIX ст. число селянських господарств зросло на 55%, а кількість таких, що мали менше як 5 моргів, подвоїлося [8, с. 20].

Найбільш радикальним актом серед цілої низки реформаторських кроків став Урбаріальний патент Йосифа II від 10 лютого 1789 р. про скасування панщини та заміни її грошовим чиншом, що становив 30% від розміру прибутку селянського господарства (12,2% становив державний чинш, а 17,8% – чинш дідичеві). Зменшувався розмір державного податку селянського прибутку від землі до 8,3% [8, с. 20; 9, с. 259]. Інституційне значення належно оцінив І. Франко, як спробу узаконити «справедливі відносини між феодалами і селянами» [10, с. 36].

Найголовнішим наслідком йосифінських реформ було те, що вони, модернізуючи Західну Україну за центральноєвропейськими зразками, не ліквідували соціальний антагонізм між землевласниками й селянами, а лише перевели його в законні рамки. Разом із тим, така модернізація давала безпосередній поштовх до соціальної емансипації українського селянства і до зміцнення власної, заснованої на греко-католицькій конфесії, ідентичності. Ця ідентичність галицьких русинів, прив'язана значною мірою до монархії, протиставлялася соціально-економічному домінуванню польської шляхти.

Важливим наслідком реформ для ґенези якісно нового інституційного поля української ідентичності став процес формування середовища національних просвітніх і кооперативних закладів. Врешті поступове соціальне урівноправнення українського селянства уможливило селянським синам доступ до освіти. Як наслідок між 1890 та 1914 рр. вихідці з селян становили близько двох третіх усіх українських студентів вищих шкіл. Наслідками формування освіченої верстви українців в Галичині були соціальні та ментальні трансформації. Загалом ці трансформації відповідають центрально-європейській моделі розвитку: через брак капіталу стан підприємців та торговців був доволі слабким. Тон у середньому класі задавав натомість прошарок інтелігенції і службовців. За таких умов найефективнішим шляхом творення еліти нації, що формується, була освіта [8, с. 20].

Окрім поліпшення правового та соціального статусу селян, реформи Йосифа II дали їм усвідомлення своїх прав та підсилили їхню самосвідомість. Селянин почав розуміти, що він не зобов'язаний покійно витримувати усі визиски панів, а може відстоювати свої права.

Засадниче значення для формування соціального капіталу у середовищі селянства у йосифінський період мала державна підтримка української традиції взаємодопомоги, у центрі якої знаходилась традиційна сільська громада. Таке державне сприяння знайшло свій вияв, зокрема, у заснуванні шпихлірів (громадських зерносховищ). Декретом від 5 лютого 1780 р. цісар зобов'язав камеральні господарства запровадити громадські шпихліри і тримати у них чотири запаси щорічної потреби місцевих підданих. У 1784 р. цісарським циркуляром зобов'язано розробити нормативно-правове забезпечення та організувати мережу громадських зерносховищ. У Галичині державний службовець

Юрій Косович розробив взірець такого статуту для громадських шпихлірів ще у 1782 р. Камеральні фонди були створені в Самборі та Дрогобичі. Вперше в українській економічній науці докладно проаналізовані засади заснування та функціонування громадських шпихлірів та шпихлірового фонду, що викладені в низці тогочасних проектів й статутів у публікаціях Івана Франка [11].

30 травня 1786 р. цісарська канцелярія опублікувала розпорядження, яким зобов'язала губернаторів рішуче стягати штрафи та повертати їх на заснування громадських шпихлірів, а також закуповувати збіжжя для запасів. Урбаріальним декретом від 24 лютого 1787 р. імператор зобов'язав губернаторів прискорити створення громадських шпихлірів, а у декретах від 3 липня та 5 грудня 1787 р. деталізується механізм поповнення збіжжям цих закладів та спосіб їх кредитування [11, с. 622–623]. Такі заклади стали популярними серед громад та ментально готували селянство до розгортання масового кооперативного руху. Таким чином, шпихліри та шпихлірові фонди, по суті, створювали ґрунт для формування протогоромадянського суспільства на західноукраїнських землях на зламі XVIII–XIX ст.

Незважаючи на те, що правове функціонування громадських шпихлірів та фонду було припинено цісарським указом 23–24 липня 1821 р., ці інституції продовжували діяти уже як самодіяльні, закладаючи емпіричні основи національного підприємництва. На цьому акцентує увагу один із фундаторів та очільників національного господарського руху Кость Левицький, який у брошурі «Шпихліри і крамниці» (1893) зазначає, що «шпихліри можуть бути заложені Старшиною громадською або іншими людьми у громаді», що до цього «не потрібно жодних статутів, ані призначення влади, лише сама Рада громадська ухвалює це рішення» [12, с. 5–6].

Аналізуючи роль громадських шпихлірів та громадських спілок загалом, К. Левицький зробив такий висновок: «Шпихліри по громадах – то є безпека громадська на всякий випадок, а загроза – на голод – в тяжких роках... Най в кожній громаді замість шинку та корчми, де пропадає наша праця, стане свій шпихлір громадський і крамниця християнська, де найдемо свою працю і добро» [12, с. 7].

Головним інституційним наслідком Йосифінських селянських реформ було правове врегулювання соціального антагонізму між великими землевласниками та селянами. І хоча й у Галичині до-

ходило до селянських заворушень, у більшості конфліктних ситуацій селяни могли апелювати до норм закону. До середини XIX ст. фактично не залишилось жодної сільської громади, яка б ще не судилася із землевласником [13].

Важливим етапом інституційного дозрівання національного господарського руху стали події «весни народів» та скасування панщини 1848 р. 18 березня 1848 р. угорський сейм видав закон про скасування панщини, в тому числі й у Закарпатті. 17 квітня 1848 р. австрійський уряд оголосив про скасування панщини в Галичині. Рішенням уряду від 1 липня 1848 р. цей закон було поширено на Буковину. Законом від 17 квітня 1848 р. у Галичині панщинні й інші кріпосні повинності скасовувалися за винагороду поміщикам коштом держави. Оскільки українці були лояльними до Віденського уряду, то за ініціативою нового губернатора Галичини Франца графа Стадіона селянам відмінили панщину вже 16 квітня 1848 р., тобто на п'ять місяців раніше, аніж у всій монархії [9, с. 259; 10; 14, с. 49–50].

Інституційному значенню та наслідкам реформи 1848 р. присвячена ґрунтовна робота І. Франка «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині», вперше надрукована окремим виданням у Львові 1898 р. Особливістю цього видатного твору було геніальне поєднання ґрунтовної джерельної бази дослідження з доволі популярним викладом, розрахованим і на читачів-селян [10].

Як вказує автор у передмові до першого видання: «Бажаючи зробити свою книжечку не тільки зрозумілою для нашого освіченого селянства, але також не надто широкою, не надто важкою для пам'яті, я пильнував, аби оповідати тільки про найважливіші справи, не вдаватися в дрібніші, хоч не раз дуже важні речі, не заходити там, де для самих учених нема ще певності і де найлегше поблудити. Я держався головно постанов самих законів – польських, а потім австрійських – і подавав для їх пояснення тільки те, що найпотрібніше» [10, с. 8].

Головним наслідком реформи 1848 р. І. Франко вважає інституційне утвердження у середовищі українства свободи. Відповідаючи опонентам, які твердили, що «свобода застала наших людей неприготованими», автор зазначає: «Жий вони ще й сто літ під панщизняним буком, то, певно, не були би ліпше приготувалися до свободи. Адже свобода – не готовий печений хліб, котрий можна краяти й їсти; свобода – се школа, в котрій люди вчаться жити по-людськи, так, аби нікому не було кривди. А звіс-

но, що хто уперве приходить до школи, той завсігди буває невчений і неприготований. Тільки сама свобода і ніхто інший може приготувлювати чоловіка й цілий народ до свobodного життя» [10, с. 92].

Серед розмаїття причин, через які навіть і «50 літ по знесенні панщини наш народ не дійшов іще ані до вживання повних своїх прав, ані до добробуту, ані до такої просвіти, як би можна було бажати», автор концентрує свою аналітичну увагу на трьох основних, що мали «безпосередній зв'язок зі знесенням панщини – індемнізації, сервітутах та пропінації [10, с. 92].

Влітку 1848 р. питання про умови звільнення селян дебатовалося в австрійському рейхстазі. Незважаючи на рішучі протести проти виплати викупу поміщикам послів від селянства Галичини і Буковини І. Капущака та Л. Кобилиці разом з групою інших депутатів, більшістю голосів парламент ухвалив скасувати повинності селян за викуп – індемнізацію. 7 вересня 1848 р. видано закон про звільнення селян від особистої залежності від колишніх власників на території всієї Австрії, про надання їм прав громадян держави та права власності на ту землю, якою за панщини вони користувалися на правах спадковості. Закон передбачав повну компенсацію (індемнізацію) селянами на користь поміщиків 20-кратної вартості всіх річних кріпацьких повинностей. Поміщики одержували за селян великий викуп: у Східній Галичині – 58,9 млн гульденів, на Буковині – 5,5 млн гульденів. Головний тягар викупу несло селянство. За законом 7 вересня 1848 р. у власність селянства Східної Галичини та Буковини перейшло менше половини земельних угідь краю.

За образним висловом І. Франка, справа індемнізаційна обросла «хашчами запутаних та суперечних патентів, розпоряджень та постанов», тому фонд індемнізації був вирахований лише в 1850 р. і склав для Східної Галичини 47 716 038 зол., а за сім років (виплата почалася з 1858 р.) процентна надбавка до тієї суми склала 10 957 179 зол. У результаті тривалих перетрактацій Відня з Галицькою адміністрацією край заплатив менше половини індемнізаційного боргу. Решту вирішили покрити протягом наступних 50 років за рахунок опроцентованих облігацій. Протягом того часу цей борг зріс до 220 млн гульденів, які були виплачені банкам та поміщикам. Переважна частина цієї суми не була використана з виробничою метою. Зі свого боку уряд аргументував, що

через виплату цих сум він не міг робити видатків на культурні потреби краю [10, с. 92–93; 15; 16, с. 71].

Найвищі індемнізаційні виплати здійснювали галицькі селяни, що платили утричі більше, ніж австрійський та уп'ятеро більше за чеського селянина. В Австрії доплата до прямих податків складала 25%, у Чехії – 31,5%, у Галичині – 85% [16, с. 71].

Ще більшої шкоди українцям краю завдала т. зв. «справа лісів і пасовиськ» або ж сервітутів. Як писав І. Франко: «Сервітутова справа пожерла мільйони народного добра, підрубала на довгий час сам корінь народного добробуту, заперла селянству на довгі літа дорогу до господарського розвою» [10, с. 101]. У патенті про знесення панщини повинностей селян Галичини пунктом 2 зазначалося: «Існуючі сервітуту залишаються чинними; піддані, якщо вони побажають користуватися сервітутними правами, зобов'язані за це давати відповідну плату, яка встановлюється насамперед шляхом добровільних угод між ними і їх панами» [17]. Проте право сервітутів, що ставало щораз причиною конфліктів впродовж дореформеного періоду, особливо загострилося після скасування панщини. Як пише І. Франко, «ще в 1849 році почали власті декуди обчислювати вартість сервітутів, які мали селяни на панських ґрунтах, а декуди селяни поробили й добровільні угоди з панами. Але від 1850 р. все урвалося. Між селянами пішла чутка, що сервітуту також їм даровано; інші говорили, що ліси й пасовиська геть усі перейдуть у руки громад, а щонайменше ті, яких вони вживали за часів Йосифа II» [10, с. 103].

31 жовтня 1857 р. утворено при Львівському намісництві постійну комісію для справ сервітутів, яка складалася з політичних і судових урядників, а також із визначених урядом заступників дідичів та селянства. Комісія мала повноваження вирішувати «в першій інстанції всі спори за сервітуту і за власність підданських ґрунтів. Хто чув себе покривдженим рішенням сеї комісії, міг рекурсувати до Міністерства внутрішніх справ» [10, с. 104]. Проте, після 1860 р., коли у Галицькому сеймі стали домінувати поляки, із 32 тис. судових справ про сервітуту, за свідченням І. Франка, дідичі виграли 30 тис. Це спровокувало масові селянські бунти та разом із тим зростання бідності й гальмувало економічний розвиток українського села [10, с. 105].

Ще одним способом визиску селянства та чи не найбільшим соціальним злом для українського села була пропінація, яка впродовж століть поєднувала монопольне право поміщиків на

виробництво та продаж алкоголю з обов'язком підданих селян вибирати певну кількість панського алкоголю, а тоді відробляти додатковою працею в панських маєтках. І хоча разом із відміною селянських повинностей у 1848 р. ліквідовувався і цей обов'язок, за панами зберігалось виключне право на виробництво та продаж алкоголю на селі. За підрахунками Володимира Навроцького, наприкінці XIX ст. у Галичині на кожне село в середньому припадало чотири корчми, кожна з яких, як правило, була і «осередком визиску і ширенням темноти навколишніх селян» [18, с. 54]. Із відміною панщини пропінація стала основним джерелом доходів більшості землевласників, які будучи «позбавлені даремної праці підданих, їх господарського інвентаря, довго не вміли взятися до реорганізації своїх господарств і нового способу господарювання на найманій праці» [8, с. 21]. Такі поміщики переорієнтовували свої маєтки на вирощування культур, які служили сировиною для виробництва алкоголю. Виробництво ж і продаж алкоголю польська шляхта традиційно, ще з XVI ст., здавала в оренду єврейським винокурам, броварям та шинкарям, забезпечуючи собі максимальні прибутки за якнайменших вкладень коштів. Згідно з офіційними даними, ці прибутки у 1864 р. сягнули п'яти мільйонів гульденів. Шинки стали центральними інституціями на селі: місцем збуту селянської продукції й крамницею, місцем розваги та часто громадського уряду тощо [8, с. 21].

Про ціну цих поміщицьких прибутків, що їх сплачував український селянин, писав В. Навроцький: «Кожний новозаложений шинок відбирає в майже сотні селянських дітей можливість шкільної просвіти: на кождім ринським, видушеном із орендаря шляхтичем Східної Галичини, більше проти його західного товариша закрєпла кров самовбійців і тих п'яниць, що гинуть кожного року в шинкових і весільних війнах; кождий крейцар, добутий паном на продажі горівки, обмитий не тільки кривавим потом, але й слізьми селянських родин над утратою дорослих і недорослих рідних, котрим горівка завчасу, посередньо чи безпосередньо відібрала життєві сили» [18, с. 55–56].

Через невпинне поширення алкоголізму серед селян та через пасивність крайової адміністрації, яка перебувала у руках шляхти, греко-католицька церква самостійно розпочала боротьбу з цим соціальним лихом. У своєму пастирському посланні від 1874 р. її очільник митрополит Йосиф Сембратович наголошував на шкоді алкоголізму і закликав до протидії. Священники зо-

бов'язувалися читати це послання в усіх церквах на недільних і святкових проповідях. Церкви влаштовували по селах відповідні «місії», завданням яких було запряження якнайбільшої кількості селян щодо цілковитої відмови від споживання алкоголю. У багатьох галицьких селах засновували товариства тверезості, які стежили за дотриманням присяги [18].

Не покращувала ситуацію для селянства прийнята Галицьким сеймом у 1890 р. ухвала про викуп коронним краєм права пропінації. Вона захищала передовсім великих землевласників, які отримали від галицьких платників податків близько 66 мільйонів гульденів. При тому майже нічого не змінювалось: поміщики стали орендувати це право в коронного краю і передавали його далі своїм винокурам і шинкарям. Ситуація помінялася тільки після запровадження у 1911 р. державного ліцензування у цій галузі [8, с. 20–21].

Селяни, а вони становили абсолютну більшість населення краю, перебували в процесі постійної господарської диференціації, що виявилось в обезземеленні їх значної частини. На початку ХХ ст. карликові селянські господарства в Галичині становили близько 43% (в окремих регіонах, як от Заліщицькому повіті, питома вага карликових селянських господарств сягала понад 50%), а разом із дрібними майже 80% [19–20]. На тлі селянського малоземелля щораз формувалися нові заможні селяни, зокрема за рахунок парцеляції поміщицьких земель, власники яких часто не були здатні належно господарювати в ринкових умовах. Однак відсутність власних капіталів і кредитів не давали змоги селянам вести відповідно активну антипоміщицьку політику. Селянське малоземелля було однією з причин того, що земельне питання на початку ХХ ст. і в наступні десятиліття перебувало в центрі аграрних відносин у суспільно-політичному житті Галичини. Аграрно-селянське питання у той час було органічною складовою програм усіх політичних партій, його вважали доленосним в історичному поступі українського народу [20].

Висновки. Творення інституційного поля економічної самоідентифікації українців в умовах австрійської держави було спричинене загальним процесом національного відродження. Поштовхом до такого відродження у Західній Україні стала «весна народів» 1848 р., що прискорила формування правового поля ринкових відносин та започаткувала традиції європейського парламентаризму. Це поле було підготовлене модернізаційними

реформами, впровадженими Марією-Терезією у 1768–1776 рр., та політикою «йосифінізму». 1782 року Йосиф II скасував у Галичині особисту залежність селян від поміщиків. Процеси господарської самоорганізації були стимульовані запровадженням патенту Йосифа II, за яким у Галичині створювалися громадські страхові фонди збіжжя для допомоги селянам під час неврожаїв і голоду. Все це разом із революцією 1848 р. та новою австрійською конституцією 1860 р. стало інституційним підґрунтям формування широкої мережі протогоромадянського суспільства та економічного відродження через самоорганізацію українців.

Формування сучасної української моделі ринкової економіки значною мірою залежить від самоусвідомлення власної господарської традиції, що є інституційною основою для цивілізаційного поступу України. Осмислення історії, феноменом якої є досвід формування інституційного поля економічної самоідентифікації українців в умовах Австро-Угорщини, дає змогу покласти її найцінніші досягнення в основу реалізації стратегії економічних реформ в Українській державі.

1. Горкіна Л.П. Погляди вітчизняних економістів ХІХ – початку ХХ ст. на інституційне забезпечення економічного розвитку. *Наукові праці Дон. НТУ*. Серія: економічна. Вип. 103-2. Донецьк: ДонНТУ, 2006. С. 4–11. URL: <http://www.donntu.edu.ua>.
2. Злупко С. Персоналії і теорії української економічної думки. Львів: Євровіт, 2002. 528 с.
3. Леоненко П.М. Методологічні аспекти історії української економічної думки (ХІХ–ХХ ст.). Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 433 с.
4. Небрат В.В. Історична траєкторія розвитку господарства України та завдання інституційної реконструкції. Реконструктивний розвиток: економічна ефективність і соціальна справедливість / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2016. 240 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/2.pdf>.
5. Небрат В.В. Розвиток підприємництва в Україні: історичні детермінанти та перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 3. С. 140–156.
6. Супрун Н.А., Боднарчук Т.Л. Вплив політики протекціонізму на господарство України (ХІХ – початок ХХ ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2013. Вип. 46. С. 129–143.
7. Фещенко В.М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої по-

- ловини XIX – початку XX ст.: монографія. Київ: КНЕУ, 2003. 187 с.
8. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк: вид. ТУК, 1964. 624 с.
 9. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2002. 752 с.
 10. Франко І.Я. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. Зібрання творів у 50 т. Т. 47. Київ: Наук. думка, 1986. С. 7–122.
 11. Франко І.Я. Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784–1840 рр. Зібрання творів у 50 т. Т. 44. Кн. 2: Економічні праці. Київ: Наукова думка, 1985. С. 621–628.
 12. Левицький К. Про шпихліри і крамниці. Львів: [б. в.], 1893. 45 с.
 13. Франко І.Я. Земельна власність у Галичині. Зібрання творів: У 50 т. Т. 44. Кн. 1: Економічні праці (1878–1870). Київ: Наукова думка, 1984. С. 546–576.
 14. Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарювання. Київ: АНУРСР, 1959. 304 с.
 15. ЦДІА України у м. Львові. Ф. 146. Оп. 89. Спр. 2. (Протоколи засідань дирекції Фонду відшкодувань втрат за звільнення від земельних повинностей у зв'язку з скасуванням панщини). 47 арк.
 16. Тейлор А.Дж. Габсбурзька монархія 1809–1918 / пер. з англ. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 268 с.
 17. Kaiserliches Patent 1848. Access mode. URL: <http://www.klinebooks.com/cgi-bin/kline/32567.html> [Last accessed: 13.03.2015].
 18. Навроцький В. П'янство і пропінація в Галичині. *Громада. Українська збірка*. Женева, 1882. Ч. V. С. 54–56.
 19. Österreichische Statistik. Wien, 1909. BD.83. HV. S. 4.
 20. Злупко С.М. Ідейна боротьба навколо аграрно-селянського питання в Галичині (кінець XIX – початок XX століть). Львів, 1960. С. 27–80.

References

1. Gorkina, L.P. (2006). The opinions of Ukrainian economists XIX-XX centuries at the institutional software of economic development. *Naukovi praci Don. NTU – Scientific works Don. NTU*. Seriya: ekonomichna, 103-2, 4-11. Retrieved from <http://www.donntu.edu.ua> [in Ukrainian].
2. Zlupko, S. (2002). Personals and theories of the Ukrainian economical thought. Lviv: Jevrosvit [in Ukrainian].

3. Leonenko, P.M. (2004). Methodological aspects of the history of Ukrainian economical thought (XIX-XX centuries). Kyiv: Zentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
4. Nebrat, V.V. (2016). Historical trajectory of development of the economy of Ukraine and the tasks of institutional reconstruction. Reconstructive development: economic efficiency and social justice. Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/scc/2.pdf> [in Ukrainian].
5. Nebrat, V.V. (2017). The development of entrepreneurship in Ukraine: historical determinates and perspectives. *Ekon. prognozuvannâ – Economics and forecasting*. 3, 140-156. doi: <https://doi.org/10.15407/eip2017.03.140> [in Ukrainian].
6. Suprun, N.A., Bodnarchuk, T.L. (2013). Impact of protectionism policy on the economy of Ukraine (XIX - beginning of XX century). *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of national economy and economic thought of Ukraine*, 46, 129-143 [in Ukrainian].
7. Feschenco, V.M. (2003). The research of problems becoming and development market economic in the works of economists of Ukraine second half XIX - begin XX cent. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
8. Vytanovych, I. (1964). The history of the Ukrainian cooperative movement. New York: vyd. TUK [in Ukrainian].
9. Zashkilnyak, L.O., Krykun, M.H. (2002). History Poland: from the oldest times to our days. Lviv: Ivan Franko's LNU [in Ukrainian].
10. Franko, I.Ya. (1986). Bondhold and it cancellation in 1848. In Halychyna. Zibrannya tvoriv u 50 t. Kyiv: Nauk. dumka. V. 47 [in Ukrainian].
11. Franko, I.Ya. (1985). Civil spies and spinners fond in Halychyna 1784-1840 y. Zibrannya tvoriv: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka. T. 44. Kn. 2: Ekonomichni praci [in Ukrainian].
12. Levyzkyi, K. (1893). About spies and stores. Lviv [in Ukrainian].
13. Franko, I.Ya. (1984). Land property in Halychyna. Zibrannya tvoriv: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka. T. 44. Kn. 1: Ekonomichni praci (1878-1870) [in Ukrainian].
14. Herasymenko, M.P. (1959). Agrarian relations in Halychyna at the period of crises bondhold ménage. Kyiv: ANURSR [in Ukrainian].
15. ZDIA Ukrainy u Lvovi. F. 146. Op. 89. Spr. 2 (Protokoly zasidan dyrekciyi Fondu vidschoduvan vtrat za zvilnennya vid zemelnyh povynnostei u zvyasku z skasuvannyam panschyny). 47 ark. [in Ukrainian].

16. Taylor, A.J. (2002). Habsburg monarchy 1809-1918 / per. z angl. Lviv: VNTL-Klasyka [in Ukrainian].
17. Kaiserliches Patent 1848. Retrieved from <http://www.klinebooks.com/cgi-bin/kline/32567.html> [in German].
18. Navrozkyi, V. (1882). Drunkenness and propination in Halychyna. *Hromada. Ukrainska zbirka – Community. Ukrainian assemblage*. Geneva. Ch. V, 54-56 [in Ukrainian].
19. Österreichische Statistik. Wien, 1909. BD.83. HV. S. 4 [in German].
20. Zlupko, S.M. (1960). Ideas struggle around agrarian peasant question in Halychyna (end XIX – begin XX centuries). Lviv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 1 жовтня 2019 р.